

บทที่ 2

บริบททางสังคมวัฒนธรรมและประวัติของผู้แต่ง

บริบททางสังคมวัฒนธรรมของบทประพันธ์

ถึงแม้โลกในวรรณคดีเป็นโลกสมมุติ แต่ก็มีความเชื่อมโยงกับโลกแห่งความจริง จึงกล่าวได้ว่า “วรรณคดีสร้างขึ้นจากชีวิต จากความคิด ความรู้สึกของมนุษย์ และเหตุการณ์ซึ่งได้เกิดขึ้นในชีวิตจริง ๆ ...” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541 : 231) วรรณคดีทุกยุคสมัยและทุกถิ่นที่ย่อมมีความสัมพันธ์กับผู้แต่งและสังคม นอกจากในแง่ที่สังคมเป็นแหล่งหล่อหลอมความคิดความเชื่อแล้ว ความเคลื่อนไหวและปรากฏการณ์ทางสังคมก็เป็นทั้งวัตถุดิบและสิ่งทีกระตุ้นการตั้งคำถามกับหาคำตอบบางอย่างในวรรณคดี วรรณคดีแสดงความสัมพันธ์อันซับซ้อนของชีวิตมนุษย์กับสังคมผ่านสายตาและความรู้ความเข้าใจของผู้แต่ง ด้วยเหตุนี้จึงเห็นกันว่าวรรณคดีมีคุณค่าต่อการศึกษาเรียนรู้ประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ และแก่นแท้ของสังคมตามความสำนึกของผู้แต่ง (เจตนา นาควัชระ, 2549 : 134)

ในการวิจารณ์มีความสนใจประสบการณ์ชีวิตซึ่งเป็นที่มาของความคิด และการรับรู้ในจิตวิญญาณของผู้แต่ง นักเขียนบางคนสร้างงานด้วยปฏิกิริยาต่อโลกแห่งความจริง บางคนวิเคราะห์ตนเองว่าที่ “เขียนนวนิยายเกี่ยวกับเรื่องการศึกษา” ก็เพราะ “อยู่ในแวดวงการศึกษามาครึ่งชีวิต” ถึงแม้ประสบการณ์ลบของการศึกษามา แต่ก็ยังมีความฝันที่จะพบสิ่งที่ยังไม่เป็นจริง นั่นคือ “ฝันถึงการศึกษาที่ทำให้คนมีความสุข มีความคิดสร้างสรรค์ เป็นตัวของตัวเอง พร้อม ๆ กับเคารพความคิดเห็นของคนอื่น และมีคุณธรรมน้ำมิตร” การค้นพบความฝันเป็นพลังสำคัญในการสร้างงาน (วิมล ไทรนันทน์, 2545 : 252 – 253)

การค้นพบความฝันของตนเองเป็นเรื่องสำคัญมาก โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับงานฝีมือ งานศิลปะทุกแขนง แม้กระทั่งการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ ว่ากันถึงที่สุดแล้วมันจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ทุกคน เพราะความฝันปลุกมนุษย์ให้มีพลังใจ มีพลังสร้างสรรค์เหนือสิ่งอื่นใด มันคือจิตวิญญาณของมนุษย์ หากมนุษย์ไม่มีความฝันจะต่างอะไรกับหุ่นยนต์ (วิมล ไทรนันทน์, 2545 : 253)

คำถามสำหรับผู้อ่านผู้วิจารณ์ก็คือมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรระหว่างความฝันของผู้แต่งกับโลกแห่งความจริงที่เขาได้เผชิญในประสบการณ์ โดยเฉพาะมีการศึกษาเรียนรู้อย่างไรที่จะผลิตผลงานออกมาได้ นักวรรณคดีศึกษาชี้ว่า “คุณค่าที่บุคคลจะค้นหาด้วยตนเองตามภูมิหลังและการเรียนรู้ ย่อมไม่อาจแยกขาดจากการต่อสู้ และการต่อสู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งในวรรณกรรมร่วมสมัยก็คือ การต่อสู้ทางจิตวิญญาณอันอาจจะประกอบเข้ากับความรับผิดชอบทางสังคม” (ดวงมน จิตรจํานงค์ , 2552 : 4)

ดังได้กล่าวแล้วว่ามนตรี ศรีรงค์ เป็นผู้สร้างงานคนหนึ่งที่มีประสบการณ์ชีวิตจากการศึกษาเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการและได้รับประสบการณ์จากการทำงานอาชีพที่ทำอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน สังเกตได้ว่ามนตรีไม่ด่วนสรุปว่าสิ่งที่เขาเห็นเป็นความจริงหรือเท่ากับความจริงทั้งหมด ในเมื่อเขามองโลกผ่านแว่นสายตา เราจะเห็นว่าเขาอธิบายถึงการมองโลกของตนโดยความเปรียบดังนี้

โลกของข้าพเจ้าคือโลกที่มองผ่านเลนส์สายตา มันถูกกลิ้งเลนส์ให้มิโฟกัสที่เหมาะสมที่สุดกับสายตาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าพยายามครุ่นคิดหาคำตอบว่า แท้แล้วโลกโดนการกลิ้งเพื่อให้ข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่ หรือข้าพเจ้าต่างหากที่ปรับสายตาดตนเองให้อยู่ในโลกให้ได้...แต่แล้วข้าพเจ้ามีสายตาที่ปกติ แต่โลกใบนี้ต่างหากที่เบี่ยงบุบผิครูปทรงไป (มนตรี ศรีรงค์ , 2550 : 10 – 11)

คำถามของมนตรีเปิดโอกาสให้เราค้นหาว่าโลกหรือสายตาของมนตรีกันแน่ที่มีความผิดปกติ ถึงแม้เลนส์สายตามีประโยชน์ที่ทำให้มองเห็นได้ชัดขึ้นแต่ก็อาจจะขยายเกินกว่าความจริงจน “ผิครูปทรงไป” คำถามว่าโลกที่เขาเห็นถูกปรับให้เหมาะกับสายตาของตนหรือไม่ ก็หมายความว่าภาพดังกล่าวอาจจะไม่เหมาะกับสายตาของคนอื่น ทำไมเขาจึงสงสัยว่า “แท้แล้วโลกโดนการกลิ้งเพื่อให้ข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่” ที่ว่าการกลิ้งโลก (ผ่านเลนส์) มีวัตถุประสงค์ให้เขามีชีวิตอยู่นี้ย่อมโยงกับการมีชีวิตทางความคิดความอ่านนั่นเอง ความขัดแย้งกับโลกอาจทำให้คนเราอยู่ในโลกได้ยาก ถ้าไม่สามารถฝืนใจยอมรับสิ่งที่ตนไม่เห็นด้วย เขาจึงต้อง “ปรับสายตาดตนเองให้อยู่ในโลกให้ได้” นั่นคือการประนีประนอมกับความจริง อย่างไรก็ตาม การมองโลกผ่านเลนส์สายตานั้นก็อาจจะหมายความว่าแต่ละบุคคลอาจจะมีการมองผ่านสายตาของตนและมองได้ต่างกัน ในแง่นี้ผู้อื่นเท่านั้นที่จะช่วยตอบว่าการมองสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่และครุ่นคิดตรวจสอบเป็นหนทางที่นำไปสู่การเข้าถึงแก่นแท้ของสังคมได้ใช่หรือไม่

รวมบทกวีนิพนธ์โลกในดวงตาข้าพเจ้าของมนตรี ศรีรงค์ พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกในปี พ.ศ. 2550 บทกวีที่นำมารวมพิมพ์มีทั้งหมด 38 บท เขียนในระหว่างปี พ.ศ. 2535 – 2550 อันเป็น

ช่วงเวลาที่สังคมไทยได้พัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงที่มาของแนวคิดในการพัฒนาประเทศ เห็นได้ว่าประเทสมหาอำนาจตะวันตกมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงในชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมไทย นับตั้งแต่ไทยต้องเผชิญการล่าอาณานิคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดจนจนถึงยุคสงครามเย็นที่โลกแบ่งขั้วเป็นประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ หรือที่กล่าวว่าโลกถูกแบ่งด้วยอุดมการณ์ทางการเมือง ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายโลกเสรีและฝ่ายประเทศโลกคอมมิวนิสต์ ซึ่งการแบ่งขั้วความคิดนี้ได้นำไปสู่การต่อสู้ทางการเมืองในยุคสงครามเย็น ที่มีลักษณะเด่นของการต่อสู้ในทางจิตวิทยา หรือเรียกว่า “สงครามโฆษณาชวนเชื่อ” ผ่านสื่อสารมวลชนและกลไกต่าง ๆ (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2548 : 141)

หลังจากที่ประเทศไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทิศทางการพัฒนาประเทศก็เน้นนโยบายการสร้างเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศให้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตโดยมุ่งผลิตเพื่อการส่งออกแทนรูปแบบเดิมที่ผลิตเพื่อยังชีพ แต่ผลประโยชน์กลับตกอยู่กับแก่นายทุนและพ่อค้าคนกลาง นอกจากนี้ไม่เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริงแล้ว ประชาชนยังไม่ได้รับความเสมอภาคทางโอกาสขาดการกระจายรายได้ และเกิดช่องว่างทางชนชั้นอีกด้วย (สุภาวดี พลชนะนะ , 2548 : 18)

เมื่อสิ้นสุดยุคสงครามเย็น ประเทศไทยพยายามขยายความเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพื่อก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือที่เรียกว่า “นิคส์” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ส่งผลให้สภาพแวดล้อมถูกทำลาย และที่เด่นชัดก็คือความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไปในทำนองที่ทำให้เกิดความเสื่อมของจริยธรรมและความเป็นมนุษย์ ด้วยเหตุผลที่เห็นว่า “คนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าต่างก็ถูกมอมเมาและมอมเมาตนเองด้วยความต้องการทางวัตถุ” (ศรีศักร วัลลิโภดม , 2544 : 198 – 199) เกิดความวิตกต่อสังคมวัตถุนิยม ซึ่ง “มีอำนาจทำลายคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์” ดังที่ประเวศ วะสี (2517 : 59) อ้างถึงใน กอบกาญจน์ ภิญ โญมารค , 2554 : 57) กล่าวว่า

...ทั้งประเทศระงมไปด้วยวัตถุนิยม บูชาวัตถุนิยม คุณค่าของความเป็นมนุษย์ลดน้อยถอยลง ใครมีวัตถุมากก็ได้รับการยกย่องนับถือ ใครมีน้อยก็ถูกดูแคลนและไม่ได้รับความสะดวก คนทั่วไปจ้องจ้องกันแต่เรื่องของเงินตรา การทำงานเพื่องานหรือทำงานเพื่อความดีมีแต่จะหมดไป

ในทัศนะนี้สังคมนั้นการบริโภคนิยมอันอาจเห็นอุปถัมภ์ที่มุ่งตอบสนองความต้องการทางวัตถุจนละเลยคุณค่าทางจิตใจ และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ นอกจากนี้ยังมุ่งผลแห่งความสำเร็จด้วยการแข่งขันทางธุรกิจ และใช้อำนาจของเงินตราเป็นมาตรฐานวัดความสำเร็จของชีวิต

ด้วยการพัฒนาในยุคบริโภคนิยมถึงแม้มีความเจริญเติบโตทางวัตถุ จดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจของผู้คนส่วนใหญ่เป็นการแข่งขันทางผลประโยชน์แบบตัวใครตัวมัน ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นความสัมพันธ์แบบซื้อขายและการแลกเปลี่ยนเพื่อผลประโยชน์ “ผูกโยงกันด้วยเงินตราแทนความผูกพันแบบครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ” เศรษฐกิจของไทยในยุคนี้เป็นเศรษฐกิจแบบสุดโต่ง รับแนวคิดปัจเจกชนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยมเต็มที่ เน้นการแข่งขันแบบเสรี จนระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมขยายตัวกว้างมากขึ้น ความแตกต่างทางรายได้ระหว่างนายทุนกับประชาชนทั่วไปมีสูงมาก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544 : 48 - 49)

มีความเห็นว่าการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญทางวัตถุเป็นการพัฒนาแบบผิดทิศทาง สิ่งที่ต้องกระทำควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจคือ การศึกษา ในด้านการศึกษานั้นได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการศึกษามากมายว่า “การศึกษาของไทยไม่เหมาะสมกับกาลเวลา” หลังความเปลี่ยนแปลงจากเหตุการณ์ทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 ได้มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา” ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

พยายามชี้ให้เห็นถึงสถานะเหลื่อมล้ำต่ำสูงในสังคมอันมีสาเหตุมาจากสภาพแวดล้อมทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง และทั้งจากระบบการศึกษาเองพร้อมกับเน้นถึงความจำเป็นยิ่งยวดที่จะต้องมีการแก้ไขโดยสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาขึ้นในระดับต่าง ๆ เพื่อช่วยส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคมตามระบอบประชาธิปไตย (เสนห์ จามริก, 2523 : 4 - 5)

การศึกษาซ่อมประคบด้วยจุดมุ่งหมายทั้งเพื่อส่วนบุคคลและสังคม ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาเป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละบุคคลสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่ ความคิดว่าจะพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าต้องเริ่มที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นอยู่บนฐานว่า “คนเป็นตัวจักรสำคัญของการพัฒนา” จึงต้องให้ความรู้พื้นฐานทางการศึกษาอย่างทั่วถึงกัน จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือสอนให้คน “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่่าก็ยังมีปัญหาและผลอันไม่พึงประสงค์เกิดขึ้นในระบบการศึกษา ด้วยเหตุที่ว่า “การผลิตกำลังคนสนองความต้องการของภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ได้กลายเป็นบทบาทและเป้าหมายหลักแต่ด้านเดียวของระบบการศึกษา” และประการสำคัญได้มี “ค่านิยมครอบงำที่ประชาชนคนไทยต่างพากันมุ่งอาศัยใช้ระบบการศึกษาเป็นบันไดไต่เต้าฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง” ผลก็คือการศึกษามีคุณค่าเพียงแค่เรื่องของการแข่งขันเอาแพ้เอาชนะ หรือที่เรียกว่า “เป็นระบบแพ้คัดออก” (เสนห์ จามริก , 2537 : 297 – 303) จนกระทั่งทำให้ประชาชนรู้สึกได้ถึงความไม่ยุติธรรมและความไม่เท่าเทียมในโอกาสทางการศึกษา และนำไปสู่ปัญหาด้านการศึกษาที่ส่งผลต่อการพัฒนาประเทศตามมาด้วย

ในยุคโลกาภิวัตน์ สังคมไทยก็ก้าวไปสู่การแพร่สะพัดของข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี เป็นสิ่งที่มีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจและเป็นเครื่องมือที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาอุตสาหกรรมทั้งหมด เทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการแข่งขันทางการค้าในยุคปัจจุบัน แต่ประเทศไทยเป็นประเทศผู้บริโภคนเทคโนโลยีไม่ใช่ผู้ผลิต เมื่อจะพัฒนาธุรกิจให้ก้าวหน้าก็ต้องรอกเทคโนโลยีจากต่างประเทศ ความเจริญทางอุตสาหกรรมไทยจึงตามหลังต่างประเทศ อีกทั้งคนไทยก็ใช้เทคโนโลยีเพื่อเสพมากกว่าใช้เพื่อการศึกษาและสร้างสรรค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ , 2548 : 30 - 31) ทั้งที่ในความเป็นจริงเทคโนโลยีและสื่อต่าง ๆ มีคุณค่าต่อการศึกษารียนรู้อย่างมากในยุคการสื่อสารไร้พรมแดน

มีความจำเป็นที่บทบาทครูต้องเปลี่ยนแปลงในยุค “วัฒนธรรมสื่อ” เช่นที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541 : 83 – 89) เห็นว่า เนื่องจากผู้คนในสังคมปัจจุบันมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสื่อหลายประเภท นอกจากการป้อนข้อมูลแล้วสื่อยังกำหนดปฏิบัติการต่อข้อมูลให้ผู้รับด้วย การศึกษาที่จะส่งผลต่อการเรียนรู้จึงไม่ใช่ให้ครูป้อนข้อมูลอย่างในสมัยก่อน แต่ครูต้องเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เด็ก รวมทั้งสร้างความตระหนักในการเรียนรู้จากการสัมผัสกับแหล่งข้อมูลโดยตรงตลอดจนสามารถรู้เท่าทันอำนาจของสื่อ แยกแยะความต่างของการรับสารผ่านสื่อกับการรับสารจากข้อมูลด้วยตนเองได้ มิฉะนั้นความสามารถของผู้รับสารจะถูกสื่อจำกัด เช่นเมื่อเรารับรู้ถึงความไม่เป็นธรรมผ่านทางจอโทรทัศน์เราก็อาจจะรู้สึกสลดใจแล้วก็ลืมไป แต่ถ้าหากเราเจอเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง เราก็อาจจะเข้าไปมีส่วนร่วมยับยั้งความไม่เป็นธรรมนั้น ดังนั้นเห็นได้ว่าสื่อช่วย

กรองความรู้สึกของเราไปชั้นหนึ่ง และในขณะเดียวกันสื่อก็จำกัดความสามารถที่จะตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นในโลกยุควัฒนธรรมสื่อเราต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยการใช้สื่อเพื่อการเรียนรู้ให้มากขึ้น และคนที่เป็นผู้รับข้อมูลจากสื่อก็ต้องฝึกให้มีความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น บทบาทของครูจึงต้องเปลี่ยนจากผู้ป้อนข้อมูลไปสู่ “ผู้นำในกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์” รู้จักตรวจสอบสื่อที่หลากหลายและรอบด้าน

ในด้านระบบการเมืองไทยก่อนที่จะเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมในทศวรรษ 2520 เรียกได้ว่าอยู่ในยุค “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” ทั้งนี้เพราะนายกรัฐมนตรีไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่ได้รับการแต่งตั้งเมื่อมีการยึดอำนาจของกองทัพ ต่อมาประชาชนเริ่มต่อต้านอำนาจทหาร และมีแนวคิด “ผู้แทนต้องมาจากการเลือกตั้ง” รัฐบาลทหารก็หมดบทบาทลง เมื่อมีการเลือกตั้งพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2531 ระยะนี้จัดเป็นยุค “ประชาธิปไตยเต็มใบ” อำนาจของทหารและข้าราชการถูกลดทอนลง จนทำให้ฝ่ายทหารไม่พอใจฝ่ายการเมือง ต่อมาเมื่อถึงกลางทศวรรษ 2530 หลังจากที่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเริ่มแบ่งบานในรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การเมืองของไทยกลับตกอยู่ในอำนาจทหารอีกครั้งเมื่อมีการรัฐประหารเกิดขึ้นในปี 2534 “ด้วยข้ออ้างว่าจะขจัดคอร์ปชั่นของรัฐบาลและนักการเมือง” (ถำจร หลุยยะพงศ์ และดวงมน จิตรจำนงค์, 2550 : 75 – 76, 79 – 80) กลุ่มอำนาจเผด็จการพยายามหาข้อบกพร่องของรัฐบาลแล้วจึงโหมสร้างกระแสให้ประชาชนเกิดความเสื่อมศรัทธารัฐบาลมากยิ่งขึ้น (ศิริ ผาสุก, 2535 : 100) การรัฐประหารเกิดขึ้นโดยกลุ่มทหารที่เรียกตัวเองว่า “คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” (รตช.) จนเกิดการต่อต้าน รตช. โดยประชาชนอย่างต่อเนื่อง และนำไปสู่การเกิดเหตุการณ์นองเลือดในเดือนพฤษภาคม ปี 2535 หรือที่เรียกกันว่า “พฤษภาทมิฬ” (ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ และวรศักดิ์ มหัทธโนบล, 2547 : 14)

ความขัดแย้งในสังคม ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ขาดความเสมอภาค เท่าเทียมว่าขาดองค์ประกอบสำคัญของประชาธิปไตย เกิดความไม่สมดุลทางสังคม และคนบางกลุ่มก็ทำเพื่อผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้องโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบทางสังคม จนเกิดปัญหาความขัดแย้งตลอดมา ดังที่อภิปรายได้ว่า

...เงื่อนไขต่าง ๆ ของการพัฒนา เป็นส่วนกระตุ้นให้เกิดความก้าวหน้าทางสังคม บางส่วนก็ทำให้เกิดการพัฒนาล่าช้า ขึ้นอยู่กับกระบวนการทางสังคม ถ้ามองอย่างโดยรวมและมองอย่างกว้าง ๆ การพัฒนาสังคมจะต้องก้าวหน้าโดยประชาธิปไตย แต่พลังทางสังคมส่วนต่าง ๆ มันไม่ได้ก้าวหน้าไปพร้อมกัน มันมี

ส่วนจุดดึง ลาก ให้ล่าหลังด้วยผลประโยชน์ของชนบางกลุ่ม ซึ่งครองอำนาจหรือมีความเป็นใหญ่ครอบงำสังคมอยู่ในระยะเวลาหนึ่ง (“ ‘เสนีย์ เสาวพงศ์’ คมคิดในความขัดแย้ง” , 2555 : 19)

มีข้อเสนอแนะว่าการที่จะสร้างเสถียรภาพทางการเมืองให้เกิดขึ้นในระยะยาวนั้น ต้องเริ่มที่ปรับนโยบายการพัฒนาประเทศจากที่เน้นการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไปเน้นการกระจายรายได้ โอกาสทางการศึกษา การมีงานทำ และการมีสิทธิเสรีภาพในหมู่ประชาชนอย่างเสมอภาคมากขึ้น โอกาสในการพัฒนาประเทศเพื่อการกินดีอยู่ดีของประชาชนก็จะเกิดขึ้นได้หากรัฐบาลช่วยกันคิดปฏิรูประบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การศึกษาให้ทันสมัยเป็นประชาธิปไตย ถ้าหากการเมืองไม่มีเสถียรภาพ โอกาสในการพัฒนาประเทศก็คงจะเป็นไปได้ยาก (วิทยากร เชียงกุล , 2535 : 102 – 103)

หลังเหตุการณ์นองเลือดในเดือนพฤษภาคม ปี 2535 มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ เพื่อก้าวไปสู่การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมโลกที่เรียกว่า “โลกาภิวัตน์” ระบบเศรษฐกิจในยุคนี้ “เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ามาเป็นการผลิตเพื่อส่งออก” เน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมมองข้ามการพัฒนาภาคการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพและรายได้หลักของเกษตรกรไทย การดำเนินนโยบายทางการเงินในยุคนี้เป็นการผูกติดค่าเงินบาทกับเงินดอลลาร์สหรัฐ เมื่อเงินดอลลาร์มีค่าแข็งตัวขึ้นเงินบาทก็แข็งตัวขึ้นมาก สินค้าส่งออกของไทยจึงมีราคาสูงขึ้นในตลาดโลก จนส่งผลให้การส่งออกของไทยชะลอตัวลงและหยุดชะงักไป (สุชีลา ตันชัยนันท์ และคณะ , 2544 : 1 – 8)

เศรษฐกิจที่เติบโตอย่างรวดเร็วดูเหมือนว่าจะมาจากแนวทางการพัฒนาที่ก้าวหน้า แต่สภาพเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นเพียง “เศรษฐกิจฟองสบู่” เพราะเป็น “การเติบโตเพียงเม็ดเงินที่ลวงตา การขายที่ดิน การเล่นหุ้น การบริโภคที่สูงขึ้น แต่กลับมิได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตรในระดับรากหญ้าและประชาชน” เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล เพราะมุ่งเน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมแต่ละเลยภาคการเกษตร ความกดดันทางการเงินทำให้ไทยต้องเปิดเสรีทางการเงิน (BIBF) เพื่อดึงเงินทุนต่างประเทศเข้ามา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดหนี้สินจำนวนมากแก่ธนาคารไทยในเวลาต่อมา ในที่สุดเศรษฐกิจไทยก็เกิดการขาดสภาพคล่องทางการเงิน เกิดปัญหาเงินเฟ้อ การไหลออกของเงินทุนต่างประเทศ และราคารู้นตกต่ำ จนประเทศไทยต้องขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ต่างประเทศว่าไทยมีเงินทุนสำรองในการบริหารทางการเงิน (กำจร หลุยยะพงศ์ และดวงมน จิตรจักษ์ , 2550 : 82 – 83)

นอกจากนี้ในด้านปัญหาทางสังคมที่เป็นผลมาจากการแข่งขันทางธุรกิจในยุคบริโภคนิยม ก็ได้เกิดการทำธุรกิจเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะธุรกิจผิคนุเคราะห์ เช่น การค้าประเวณี การค้ายาเสพติด การค้ามนุษย์ บ่อนการพนัน เป็นต้น รวมทั้งปัญหาการก่ออาชญากรรมต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นผลมาจากปัญหาการครองชีพของคนในยุคบริโภคนิยมที่เห็นความสำคัญของวัตถุเป็นเป้าหมาย เห็นได้ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในช่วง พ.ศ. 2535 – 2550 สังคมไทยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ขาดการคำนึงว่าเป็นการพัฒนาที่ผิดทิศทาง เงินและวัตถุกลายเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต ในฐานะที่เป็นตัวกำหนดสถานภาพและฐานะทางสังคม และยังเป็นเครื่องวัดความสำเร็จในชีวิตอีกด้วย ชีวิตของคนในเมืองมีแต่การแก่งแย่งแข่งขัน ขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คำนึงถึงแต่ความได้เปรียบเสียเปรียบและผลกำไร เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน คุณธรรมจริยธรรมลดความสำคัญลง จนเกิดปัญหาทางสังคมที่นับวันจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น

บริบททางวรรณกรรมของโลกในดวงตาข้าพเจ้า

ด้วยเหตุที่วรรณคดีเป็นเครื่องแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของบุคคลและสังคม วรรณคดีมีความสัมพันธ์กับสังคมในแง่ที่การดำเนินชีวิตของผู้แต่งย่อมได้รับผลกระทบจากความเคลื่อนไหวและเหตุการณ์ในสังคม ตลอดจนการแสดงออกทางความคิดของผู้แต่งก็ได้รับการกล่อมเกลามาจากสถาบันทางสังคม ตั้งแต่สถาบันครอบครัว การศึกษา ศาสนา หรือแม้แต่การเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งอาจจะมีทัศนะที่เห็นร่วมหรือเห็นต่างกับคนส่วนใหญ่ในสังคมก็ได้ วรรณกรรมร่วมสมัยในแต่ละยุคแม้ว่าจะมีจุดร่วมทางความคิดเห็นในบางเรื่อง แต่ก็อาจแตกต่างกันตามประสบการณ์และทัศนะของผู้แต่ง

ตั้งแต่ช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2501 “ความสำนึกเรื่องเสรีภาพและเสมอภาคของมนุษย์ตามแนวคิดประชาธิปไตย ได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทย” ซึ่งเป็นที่มาของ “การวิพากษ์วิจารณ์ช่องว่างทางชนชั้นและความเห็นใจผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ” เรื่องสั้นและนวนิยายที่เด่นในช่วงนี้คือ “คำขานรับ” , *จนกว่าเราจะพบกันอีก* (2493) ของศรีบูรพา *ความรักของวัลยา* (2495) , *ปีศาจ* (2496) ของเสนีย์ เสาวพงศ์ และ *ฟ้าប់กัน* (2501) ของลาวคำหอม ซึ่ง “มีลักษณะร่วมกันอยู่คือวิพากษ์วิจารณ์สังคม และปลุกจิตสำนึกของปัญญาชนคนหนุ่มสาว ให้เข้าแบกรับภาระในการสร้างสรรค์สังคม ให้เกิดเสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จริง” (ตุลา เดชพลากุล , 2545 : 27 – 28)

ความเปลี่ยนแปลงของงานประพันธ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2505 – 2516 มีกำเนิดจากความเคลื่อนไหวของคนหนุ่มสาวในมหาวิทยาลัย ซึ่งมีแนวคิดต่อต้านบรรยากาศปิดกั้นทางปัญญา มาถกเถียงถึงปัญหาสังคมและปรัชญาในการดำเนินชีวิต และได้แสดงความคิดเห็นในงานเขียนต่าง ๆ “กระแสความคิดทำนองวิพากษ์วิจารณ์และขบถต่อสังคมเริ่มจากการต่อต้านระบบอาวุโสในมหาวิทยาลัย การตำหนินิสิตนักศึกษาที่ขาดจุดประสงค์ในชีวิตและหลงงมงายในเกียรติยศว่าอยู่เหนือคนทั่วไป” ปรากฏในบทร้อยกรอง “กูเป็นนิสิตนักศึกษา” ของสุจิตต์ วงษ์เทศ และงานชุดฉันจึงมาหาความหมาย ของวิทยากร เชียงกูล (ดวงมน จิตรจันทน์, 2541 ก : 223)

บริบททางสังคมซึ่งเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรม เนื่องจากความเคลื่อนไหวดังกล่าวอาจจะมีผลต่อระบบความคิดของผู้ประพันธ์ ดังที่เจตนา นาควัชระ (2547 ข : 343 – 345) พบว่านักเขียนรุ่นหนุ่มสาว ผู้รับประสบการณ์จากการต่อสู้ทางการเมืองระหว่าง 2516 – 2519 ถึงแม้ยังแสดงความสำนึกเรื่องความยุติธรรมในสังคมในวรรณกรรมช่วง 2520 – 2530 ที่เรียกว่า “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม” แต่นักเขียนผู้ผ่านเหตุการณ์นองเลือดในปี 2516 และ 2519 มีจุดร่วมกันทางระบบความคิดว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมีความซับซ้อนเกินกว่าจะระบุผู้กระทำและผู้ถูกกระทำว่าแบ่งแยกกันเป็นฝ่ายดีและชั่ว ถึงแม้ผู้ถูกกระทำยังเป็นประชาชนสามัญ แต่มูลเหตุของปัญหาอาจจะเป็นค่านิยมหรือความเชื่อที่ครอบงำประชาชนมาช้านานจนมองไม่เห็นแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ ตั้งแต่ 2520 เป็นต้นมา วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมมิได้หยุดอยู่กับที่ แต่มีวิวัฒนาการจากความสำนึกเชิงสังคมมาสู่ความสำนึกเชิงปรัชญา ดังเช่นผลงานของนิคม รายยวา เรื่องตะกวดกับคอบุ เขาไม่ได้สื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมาแต่จะสื่อความโดยใช้สัญลักษณ์ ซึ่งกระตุ้นให้ผู้อ่านตีความบทประพันธ์อยู่ตลอดเวลา

ในทัศนะของเจตนา นาควัชระ (2547 ข : 348 – 351) นักเขียนที่มีพัฒนาการเด่นในการสร้าง “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม” คือ ชาติ กอบจิตติ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนวนิยายเรื่องจนตรอกกับคำพิพากษา ในจนตรอกชาติไม่พะวงกับการใช้ความหมายซ่อนเร้นมากนักเมื่อเทียบกับงานของนิคม รายยวา ชาติไม่ได้ให้ภาพผู้กระทำที่ชัดเจนในจนตรอก เขาให้ตัวเองกล่าวถึงสาเหตุความทุกข์ว่าคือกรรมเก่า การที่ตัวเองยอมรับต่อเคราะห์กรรมเช่นนี้เป็นวิธีคิดที่ยังไม่อาจจะชี้สาเหตุที่แท้จริงได้ นับว่าเป็น “การจนตรอกเชิงปรัชญา” ต่อมาในคำพิพากษา ชาติได้แสดงให้เห็นตัวผู้กระทำที่ชัดเจนขึ้นด้วยปรัชญา “นรกคือผู้อื่น” เรียกได้ว่าเป็น “การปลดแอกทางความคิด” ให้มีลักษณะเป็น “สำนึกขบถ” มากขึ้น จึงกล่าวได้ว่าคำพิพากษาเป็น “ก้าวที่สำคัญบนเส้นทางของวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม” (เจตนา นาควัชระ , 2547 ข : 348 – 351) การรับปรัชญาจากวรรณกรรมตะวันตกมาใช้เพื่อให้คำอธิบายความพิกลพิการของสังคม เป็นที่มาของ

ความหมายทางปรัชญาที่ต่างจากปัญหาการต่อสู้ระหว่างชนชั้นอย่างที่เน้นในวรรณกรรมเพื่อชีวิต แก่นเรื่องของคำพิพากษาที่โยงกับความหมายทางปรัชญาเช่นที่กล่าวไปแล้วก็คือ “ปัจเจกบุคคลนั้น ไม่มีอำนาจต่อรองอันใด สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดชีวิตของเขา” และสิ่งแวดล้อมในสังคมมนุษย์ อาจเป็นตัวทำลายเขาได้ ชีวิตของฟักต้องพินาศเพราะผู้อื่น ในแง่เศรษฐกิจคนจนเช่นฟักอยู่ได้ในสังคม แต่ปัญหาคือคนอื่นที่หลงผิดได้ก่อกรรมไว้กับเขามากมาย นี่คือการ “ฟ่องกลับ” โดยผู้คนในสังคมกลายเป็นจำเลย (เจตนา นาควัชระ , 2547ก : 195)

ศัตรูของ “ฟัก” ไม่ได้มีเพียง “ครูใหญ่” เท่านั้น แต่ยังมีคนทั้งหมู่บ้าน และครูอีกหลายคน ทั้งครูมานิต ครูกิตติ และครูปริษา คนเหล่านี้วิเคราะห์ได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของคนในสังคมที่คิดถึงตัวเองก่อน และยังเป็นกลุ่มคนที่อยู่ใต้อำนาจของครูใหญ่ เพราะเหตุนี้ “ครูใหญ่” จึงมีท่วงการเพราะความ ‘เฉย’ ของมวลมนุษย์ คือ ตัวเรานั้นเอง” (สศไส พันธ์มูมโกมล , 2547 : 211 – 214) ด้วยเหตุนี้การกระตุ้นสำนึกทางสังคมย่อมไม่อาจจะเว้นการวิจารณ์บุคคลและผลกระทบของพฤติกรรมที่ส่งผลเป็นความโหดเหี้ยมทางปรัชญา ผู้รับจึงต้องย้อนมาพิจารณาตัวเองในฐานะส่วนหนึ่งของสังคมด้วย

จึงกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 หรือช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคม” ได้แปรมาเป็น “วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญา” ซึ่งมีส่วนในการ “กระตุ้นการเพ่งพินิจชีวิตและสังคม” ด้วยวิธีการที่เป็นปรัชญา วรรณกรรมในยุคนี้ไม่ได้เน้นแต่การต่อสู้ทางชนชั้นเหมือนยุคก่อน แต่ผู้แต่งมองปัญหาสังคมในแง่มุมที่หลากหลาย และมีความลุ่มลึกมากขึ้น (ทำนอง วงศ์พุทธ และคณะ , 2553 : 565) แนวคิดในเรื่องบทบาทหน้าที่ของงานวรรณกรรมที่สืบต่อมาก็คือการนำเสนอปัญหาสังคม อันเป็นความรับผิดชอบอย่างหนึ่งของนักเขียนที่ต้องเสนอควบคู่ไปกับการเรียนรู้และประสบการณ์ชีวิต อันถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าและมีคุณประโยชน์ต่อผู้อ่านและสังคมต่อไป

เมื่อมาถึงสังคมยุคโลกาภิวัตน์ การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยิ่งกระทบต่อความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ จึงมีผู้แต่งที่พยายามสื่อถึงมิตรภาพ ความรัก และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ดังที่ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ ได้เสนอไว้ในรวมบทกวีนิพนธ์ชุดมีอันสีขาว (2531) โดย “พยายามสื่อสารให้ผู้รับสำนึกในบทบาทหน้าที่ทั้งของตนเองและต่อสังคม และตระหนักถึงปัญหาทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม” ศักดิ์ศิริกระตุ้นให้เห็นว่าความรักและมิตรภาพเป็นคุณธรรมสำคัญที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ให้แนบแน่น และรอดพ้นจากการตกเป็นทาสกิเลสได้ ดังเห็นในบท “ข้าวเกรียบ” ที่ชายคนขายมอบข้าวเกรียบให้แก่เด็กยากจนด้วยความเมตตา สื่อให้เห็นว่าการให้ที่เกิดขึ้นด้วยความรัก จะช่วยบรรเทาความทุกข์เพราะความยากไร้ลงได้ (วรรณนะ หนูหมื่น , 2546 : 223) หรือในบท

“เด็กกางร่ม” มิตรภาพและความเอื้อเฟื้อที่เกิดขึ้นกลางสายฝน เมื่อเด็กน้อยเจ้าของร่มไม่คิดเอาตัวรอดเพียงคนเดียวทั้ง ๆ ที่ยังอยู่ในวัยเยาว์ จึงสื่อให้เห็นว่า “มิตรภาพและการให้ด้วยความรักระหว่างเพื่อนมนุษย์เป็นที่มาของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างกลมเกลียว ความสำนึกในคุณธรรมนี้จะยับยั้งความรุนแรงของการแย่งชิงอย่างเห็นแก่ตัวได้” ดังเห็นได้ในบท “เมล์ดพันธุ” ภาพของเด็กสองคนที่ผลัดกันก้มกินมะม่วงสุกและส่งยิ้มให้กันอย่างมีความสุข “บ่งบอกว่าความเป็นเพื่อนและความสุขดำรงอยู่ได้เพราะทั้งสองฝ่ายกระทำบทบาทเป็นผู้ให้และผู้รับอย่างเท่าเทียมกัน” (วรรณะ หนูหมื่น , 2545 : 79 – 80)

การแสดงความ “ศรัทธาในคุณค่าของวัฒนธรรมชนบทว่าจะสามารถกอบกู้คุณค่าทางจิตวิญญาณของมนุษย์” ในยุคที่ผู้คนในสังคมถูกคุกคามจากอำนาจของเงินตราและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในสังคมเมือง ปรากฏในรวมบทกวีนิพนธ์ชุด *ม้าก้านกล้วย* (2538) ของ ไพวรินทร์ ขาวงาม ในบท “รอยร่ำไรของข้าวค้ำและฝักแฉ่ง” การให้ด้วยความจริงใจของคนจน ถึงแม้เป็นคนอื่นที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนก็นับญาติกันได้ นับว่า “เป็นสิ่งผดุงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความขาดแคลนทางวัตถุ” ไพวรินทร์แสดงให้เห็นว่ามิตรภาพ ความรัก และความมีน้ำใจยังเป็นคุณธรรมสำคัญในการดำรงอยู่ร่วมกัน และคลี่คลายปัญหาในสังคมได้ (กิริติกานต์ บุญฤทธิ์ และคณะ , 2551 : 15)

โชคชัย บัณฑิต ได้วิพากษ์พฤติกรรมสังคมในยุคการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผู้คน “มีความลุ่มหลงในมายาคติและวิถีชีวิตที่แปลกปลอม” ไว้ในรวมบทกวีนิพนธ์ *บ้านเก่า* (2544) เห็นได้ว่า “การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ส่งผลกระทบต่อสถาบันทางสังคมรวมทั้งสถาบันพุทธศาสนา” คนในยุคบริโภคนิยมละทิ้งความคิดว่าการลดละกิเลสค้นหาเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเป็นเป้าหมายหลักของชีวิต ดังเช่นบท “นกปล่อย” ที่ชี้ให้เห็นว่าในสังคมแห่งการค้ามนุษย์ซื้อขายได้ การปล่อยนกเพียงเพื่อหวังผลบุญของคนปล่อยและรายได้ของคนขาย จึงไม่ใช่การให้ที่เป็นการบำเพ็ญทาน แต่มาจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่นำชีวิตสัตว์มาเป็นเครื่องมือแสวงบุญ นับว่าเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรมคำสอนของศาสนา และเป็นความเสื่อมของคุณธรรม จริยธรรมในจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ อย่างไรก็ตาม โชคชัยก็ยังแสดงให้เห็นว่ามิตรภาพและความรักก็ยังปรากฏอยู่ในสังคม ดังบท “มิตรภาพในตรอกซอย” ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ค้ากับลูกค้าในร้านขายของชำ ซึ่งไม่มีความสะดวกสบายและไม่ดึงดูดลูกค้า แต่มีสิ่งที่มีค่าคือมิตรภาพและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย นอกจากนี้สิ่งที่จะช่วยบรรเทาความแปลกแยกของคนในสังคมคือความมีน้ำใจและความเมตตา ดังที่ปรากฏในบท “วังแม่ลูกอ่อน” เมื่อแม่พาลูกที่เป็นออทิสติกข้ามถนนในเมืองที่มีรถแล่นอย่างพลุกพล่าน และต้องดิ้นอยู่ที่เกาะกลางถนน เนื่องจากไม่อาจก้าวข้ามไปเก็บรองเท้าที่ลูกทำตกอยู่กลางถนนได้ แต่แล้วสองแม่ลูกก็รอดพ้น

เคราะห์กรรมมาได้ด้วยน้ำใจของหญิงสาวคนหนึ่งที่ยิ่งข้ามถนนไปเก็บรองเท้าแล้วโยนมาให้ (ปัญญา วรรณชาติ และคณะ , 2551 : 82 – 85)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ประเภทอื่นนอกจากกวีนิพนธ์แล้วพบว่าผู้แต่งโดยมากก็มักมีจุดร่วมเหมือนกันคือ การสร้างความสำนึกทางสังคมให้แก่ผู้อ่านโดยการตระหนักถึงความรับผิดชอบทางสังคมที่จะผดุงความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ วรรณกรรมที่มีความโดดเด่นในการเอาใจจริงเอาใจต่อปัญหาของบุคคลและสังคม รวมทั้งแสดงคุณค่าความเป็นมนุษย์ได้อย่างน่าสนใจปรากฏในผลงานรวมเรื่องสั้นชุดฤดูกาล (2523) ดอกไม้ (2527) และคนกับเสือ (2539) ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ผลงานทั้งสามเล่มนี้ “แสดงให้เห็นคุณค่าและความจำเป็นของการดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ อันเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมและความอยู่รอดของสังคม” (ตุลา เฉลยพลากุล , 2545 : 191)

ด้านการวิพากษ์วิจารณ์ชีวิตและสังคม เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ได้เสนอให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมทางสังคม เขาถือว่าความยากจนเป็นข้อจำกัดทางสังคมของมนุษย์ ดังที่ปรากฏในเรื่องสั้น “พ่อกับลูก” พ่อตกงานและป่วย ลูกชายวัยสิบขวบจึงต้องทำหน้าที่ขายหวานเย็น แต่ก็ขายไม่ได้เพราะคนในชุมชนแออัดต่างก็ซัดสนเหมือน ๆ กัน หรือใน “พลเมืองดี” ชายขี้เรื้อนขอทานช่วยจับขโมยวิ่งราวได้ แต่ก็ต้องละอายใจเมื่อรู้ว่าโจรวิ่งรานั้นเป็นลูกชายของแม่ค้าขายข้าวแกงที่คอยให้ข้าวให้น้ำเขามาตลอด และเป็นขโมยที่ดิ้นรนหาเงินไปประกันตัวแม่ที่ถูกจับข้อหาหายเร่ กล่าวได้ว่าเสกสรรค์ชี้ให้เห็นว่า “ความยากจนเป็นข้อจำกัดของมนุษย์ที่ก่อให้เกิดความทุกข์ในชีวิต [และ] ความยากจนของมนุษย์นั้น มีมูลเหตุมาจากความไม่เป็นธรรมในสังคม” (ตุลา เฉลยพลากุล , 2545 : 32)

ในสังคมแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ คุณค่าของมนุษย์ถูกบั่นทอนไปเพราะความอ่อนแอทางจริยธรรม แต่ก็ยังมีผู้แต่งแสดงทัศนะว่า “ความเป็นมนุษย์ที่ยิ่งใหญ่อยู่ที่จิตใจอันแข็งแกร่งที่ยึดมั่นในความดี และความผิดพลาดเป็นบทเรียนสำคัญของชีวิตหากรู้จักเรียนรู้” ดังที่ประภัสสร เสวิกุล ได้เสนอไว้ในนวนิยายเวลาในขวดแก้ว (2528) และลอดลายมังกร (2533) เขาชี้ว่าแม้ว่ามนุษย์จะประสบปัญหาหนักในชีวิต แต่ความรักความเมตตา และความปรารถนาดีต่อกันก็ยังเป็นคุณค่าสำคัญของความเป็นมนุษย์และการอยู่ร่วมกัน (วันเพ็ญ พิณอักษร , 2547 : 192)

ในท่ามกลางภาวะวิกฤตทางสังคมที่เป็นผลมาจากการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ บุคคลต่างมุ่งแข่งขันเพื่อความอยู่รอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ลดลงเรื่อย ๆ คุณค่าทางปัญญาในรวมเรื่องสั้นชุดอาเพศกำสรวล (2537) ของวินทร์ เลียววาริณ วิเคราะห์ได้ว่ามาจากการให้ความคิดว่า “ความเลวร้ายทั้งหลายเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นบนพื้นฐานของความโลภหลง อันนำไปสู่การประทุษร้ายหรือสร้างความเสียหาย” การใช้ปัญญามองปัญหาอาจจะนำไปสู่การ

มองเห็นสังขรณ์และความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นได้ ผลงานอีกเล่มหนึ่งที่มีความโดดเด่นของ วินทร์คือรวมเรื่องสั้นชุดสิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน (2542) เป็นงานที่กระตุ้นเตือนให้คิดว่าคนเป็น สิ่งมีชีวิตที่มีความซับซ้อนควรแก่การทำความเข้าใจ กรอบความคิดหลักของรวมเรื่องสั้นชุดนี้คือ “การมองอย่างองค์รวมระดับจักรวาลที่ช่วยให้เข้าใจกฎอนิจจังไปจนถึงอนัตตา รวมทั้งการ แก้ปัญหาด้วย...การตัดวงจรทุกข์ด้วยปัญญา” (สุภาวดี พลชนะ และคณะ , 2548 : 103 – 107)

บทประพันธ์ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งกวีนิพนธ์ เรื่องสั้น และนวนิยาย ต่างมีจุดร่วม เหมือนกันคือการสร้างความสำนึกทางสังคมให้แก่ผู้อ่าน โดยตระหนักถึงคุณค่าและความสัมพันธ์ อันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ และสื่อว่าความรัก ความเมตตา และความปรารถนาดีต่อกันเป็นสิ่งที่ยังคง มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต แม้ว่าสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทาง ที่ก้าวหน้าด้วยวัตถุและเงินตรา แต่มิตรภาพและความจริงใจต่อกันก็ยังเป็นรากฐานสำคัญของ วัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกัน ปัญหาทางสังคมถือเป็นจุดร่วมที่ยังคงมีอยู่ในวรรณกรรมร่วมสมัย สื่อให้เห็นว่าผู้แต่งได้แสดงความรับผิดชอบต่อสังคม และยังศรัทธาในคุณค่าของความดีงามทาง จิตใจของมนุษย์ ที่จะผดุงความสัมพันธ์อันดีให้คงอยู่ต่อไป ความคิดหลักเช่นนี้ยังคงปรากฏใน วรรณกรรมร่วมสมัยในระยะต่อมาโดยเฉพาะรวมบทกวีนิพนธ์ โลกในดวงตาข้าพเจ้า (2550) ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์รายละเอียดในบทต่อไป

ประวัติผู้แต่งโดยสังเขป

มนตรี ศรีรงค์ หรือเจ้าของฉายา “กวีหมีเป็ด” เกิดเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2511 ที่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา บิดาชื่อเลียงไข่ แซ่ตั้ง อพยพจากจีนแผ่นดินใหญ่มาตั้งรกรากที่ หาดใหญ่ มารดาชื่อน้อย ศรีรงค์ เป็นชาวอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มนตรีมีชื่อ ภาษาอังกฤษว่า “เงินเลียงไข่” แปลว่า “ไอ้เลียงน้อย” ครอบครัวมีอาชีพขายหมีเป็ดโดยมีกิจการชื่อ ร้าน “ศิริวัฒน์” ตั้งอยู่ที่ถนนละม้ายสงเคราะห์ เขตเทศบาลนครหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา (“ กวีซีไรต์” ขายไป - เขียนไป ‘หมีเป็ด’ มนตรี ศรีรงค์” , 2550 : 23) เขาเรียนชั้นเตรียมประถมศึกษาถึง ประถมศึกษาปีที่ 2 ที่โรงเรียนหาดใหญ่กิตติวิทย์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่ โรงเรียนหาดใหญ่อำนวยวิทย์ หลังจากนั้นศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายที่โรงเรียนมหา วิทยาลัยราชู จังหวัดสงขลา ในปี พ.ศ. 2529 เข้าศึกษาที่คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง วิชาเอกภาษาไทย แต่ได้ตัดสินใจย้ายไปเรียนที่คณะรัฐศาสตร์ วิชาเอกการเมืองการปกครอง เนื่องจากสอบตกซ้ำซากในวิชาวรรณคดีวิจารณ์ ร้อยกรอง และภาษาบาลี เรียนได้ 3 ปีก็ตัดสินใจ

เล็กเรียน เพราะแม่เรียกกลับบ้านมาช่วยกิจการหมีเปิดที่ร้านศิริวัฒน์มาจนถึงทุกวันนี้ (มนตรี ศรีขันธ์ , 2555ข)

ในสังคมไทยความนิยมวัดชนชั้นของบุคคลด้วยการครอบครองวัตถุหรือฐานะทางเศรษฐกิจ และวัดระดับคนด้วยอาชีพ เป็นเหตุให้มนตรีกล่าวว่ “ อาชีพขายกล้วยเตี้ยลูกเจ๊กเป็นอาชีพที่ต่ำต้อยมากในสังคมไทย ด้วยเนื่องจากทัศนคติถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาสมัยชาตินิยมรัฐนิยมที่ต้องการเหยียดชาติพันธุ์อื่นให้ต่ำลง” (มนตรี ศรีขันธ์ , 2555ก) ถึงแม้คุณเล่าว่าเขาใช้ทัศนคติทางสังคมนี้เป็นมาตรฐานวัดฐานะของตนเอง แต่ก็ยังภูมิใจในความเป็นคนเล็ก ๆ ที่มี “จิตใฝ่สูง” เป็นส่วนหนึ่งของผู้คนที่ได้อาศัยวิถีชีวิตตามปกติ “สร้างสังคมขึ้นมาเป็นเมือง” แล้วสร้างเชื่อมโยงระหว่างผู้คนเล็ก ๆ ที่ยึดโยงกันพอที่จะรับแรงปะทะได้ ดังที่กล่าวว่า

ข้าพเจ้าเป็นคนต่ำต้อย เกิดและเติบโตมาอย่างเจียม ๆ ในดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรมซึ่งถูกปิดซ่อนอย่างอลหม่าน และตระการตาไปด้วยคาร์นิวัลในทุกเทศกาลรื่นเริง ขยายระหมีเปิดคุ่นยังชีพมาตั้งแต่รุ่นพ่อ มองเห็นบ้านเกิดและผู้คนเปลี่ยนแปลงไปตามการโคจรของดวงจันทร์...เราล้วนคือคนตัวเล็ก ๆ ที่ดำเนินชีวิตไปตามปกติ จิตใฝ่สูงของเราเตรียมพร้อมที่จะผุดพรายความดีงามคนตัวเล็ก ๆ ทั้งนั้นที่เกาะติดกันด้วยเชื้อไขบาง ๆ อันมองไม่เห็น เราสร้างสังคมขึ้นมาเป็นเมือง แล้วเราก็อยู่ในเมืองที่ยิ่งขยายอาณาออกไป เรายังตัวเล็กสืบ เราก็ยังสร้างเชื้อไขบาง ๆ แผ่ห่มขึ้นมาทบซ้ารวมศูนย์อยู่กึ่งกลางของแรงเหวี่ยงอันกรรโชกเขี้ยวกราก เราเหนียวแน่นเพียงพอในการมีชีวิตอยู่ เราเข้มแข็งเพียงพอในการรับแรงกระแทกของแรงปะทะต่าง ๆ คนตัวเล็ก ๆ เท่านั้นที่จะรู้จักการเอื้อเฟื้อพื้นที่เพื่อร่วมกันปกป้องกันและกันด้วยเชื้อไขบาง ๆ เสมือนพังผืดที่ยึดโยงเราไม่ใช่มนุษย์ผู้โดดเดี่ยวแต่อย่างใด (มนตรี ศรีขันธ์ , 2550 : 4 – 5)

ในทัศนะของมนตรีมิตรภาพของคนเล็ก ๆ เป็นสิ่งสำคัญมาก การที่เขาประเมินตัวเองว่า “เป็นคนต่ำต้อย” นั้น จุดประสงค์ไม่ได้เจียมตัวหรือถ่อมตัวแต่อย่างใด แต่มองจากความเป็นจริงทางสังคมที่มักให้เกียรติและศักดิ์ศรีแก่คนที่มีเงิน มีบ้าน มีรถที่หรูหราราคาแพง รวมทั้งอาชีพที่ผู้คนในสังคมให้การยอมรับ แต่บุคคลก็มีสิทธิอย่างเต็มเปี่ยมที่จะมองต่างจากกระแสสังคม

แม้จะดูว่าล้มเหลวในการศึกษาอย่างเป็นทางการ แต่มนตรีก็ได้เก็บเกี่ยวความรู้จากการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการมาโดยตลอด ประสบการณ์การอ่านของมนตรีที่ได้จุดประกายทางความคิดของเขา เริ่มต้นตั้งแต่วัยเยาว์ด้วยการดูรูปการ์ตูนทั้งไทยและเทศ แล้วจึงเริ่มอ่านการ์ตูน

จากนั้นก็อ่านนิยายเรื่องสามเกลอ พล นิกร กิมหงวน ของ ป. อินทรปาลิต เมื่ออยู่ชั้นประถมก็อ่านนวนิยายปราสาทมืด ของ จุลลดา ภักดีภูมินทร์ ที่ต่อมาทำเป็นละครหลายครั้ง เมื่อเข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นก็อ่านนิยายสารวิหฆวน , เธอกับฉัน และอ่านบทกวีตามนิยายสารต่าง ๆ เมื่อเข้าชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายอ่านนิยายสารสตาร์ชอคเกอร์ หลังจากนั้นก็เริ่มเขียนกลอน เมื่ออยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ก็เริ่มมีชื่อเสียงในหมู่เพื่อนฝูง จนเมื่อเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงก็ได้รู้จักนวนิยายปีศาจ และความรักของวัลยา ผลงานของเสนีย์ เสาวพงศ์ นวนิยายสองเรื่องนี้ได้จุดประกายความคิดให้มนตร์มองโลกเปลี่ยนไป เขากล่าวถึงความประทับใจไว้ดังนี้

ประทับใจปีศาจมากกว่าความรักของวัลยา ปีศาจนำผมไปสู่ความคิดใหม่ ที่คนละชั่วกับที่เคยอ่านมาทั้งสิ้น การมองโลกของผมเปลี่ยนองศาหันสุดโต่ง ในขณะที่ความรักของวัลยานั้นทำให้ผมแปลกใจกับนิยามความรัก และปีศาจทำให้ผมค้นหาหนังสือแบบนั้นมาอ่านอยู่ตลอดมา แรกขุดไปสู่กุหลาบ สายประดิษฐ์ , อิศรา อมันตกุล , รมย์ รัตวัน , บรรจง บรรเจิดศิลป์ และอีกมากมาย ได้อ่านงานของหลู่ซัน , แมกซิม กอร์กี้ , จอห์น สไตน์เบค , เฮมิงเวย์... จนนำไปสู่หนังสือการเมืองสมัย 14 ตุลา 16 , 6 ตุลา 19 ได้อ่านงานของเลนิน , คาร์ล มาร์กซ์ , เหมาเจ๋อตง ได้อ่านงานต้องห้ามต่าง ๆ ที่เป็นสังคมนิยม , คอมมิวนิสต์ กระบวนการอ่านอย่างนี้หล่อหลอมความคิดผมให้เป็นเช่นนั้นตามแบบสัญลักษณ์ที่นักเขียนฝ่ายซ้ายไทยใช้เรียกใครต่อใครนั้นผมจึงรู้ว่าหมายถึงใคร จึงเมื่อเขียนบทกวีช่วงแรก ๆ มีกลิ่นอายของความคิดเช่นนั้นอยู่ไม่น้อย เพียงแต่ผมอยากเขียนให้แตกต่างจากรูปแบบเดิม ๆ ที่เคยเจอสมัยเดือนตุลา ปีศาจจึงเป็นไม้ขีดไฟก้านแรกที่ถูกประกายเพื่อการลุกติดได้ความคิดของผม ความที่ปีศาจเป็นนิยายอุคมคติที่ผมไม่เคยได้อ่านมาก่อนเลยจึงเกิดแรงไหวกระเพื่อมระดับ 9.5 ริคเตอร์ต่อความรับรู้ (มนตรี ศรีรงค์ , 2555ก)

มนตรีได้ประทับใจกับตนเองว่าอำนาจของวรรณกรรมสามารถเปลี่ยนความคิดและมุมมองในการมองโลกและชีวิตให้แก่เขาได้ ดังที่เขาประทับใจนวนิยายปีศาจที่ถือว่าเป็นพลังในการกระตุ้นความคิด และเชื่อมั่นว่าเป็น “ไม้ขีดไฟก้านแรกที่ถูกประกายเพื่อการลุกติดได้ความคิด” ของตน เมื่อมีวุฒิภาวะสูงขึ้นความเข้าใจต่อประสบการณ์ในสังคมก็ค่อย ๆ ลุ่มลึกขึ้น มนตร์ยังกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของตนว่า

เมื่อดูจากตนเองที่อ่านวรรณกรรมฝ่ายซ้ายแล้วอีกเหมียวอยากจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของไทย เจ็บแค้นเกลียดชังทหารขุนศึกศักดินา นายทุนกระฎุมพี ครั้นเมื่อความคิดคลี่คลาย ดวงตามองโลกกว้างขึ้น ผมกลับมีเพียงความรู้สึกปลงและเวทนาในความเกลียดชังทั้งปวง นี่เป็นผลจากการอ่านวรรณกรรม แล้วเกิดการขบคิดต่อเนื่องโดยเทียบเคียงกับบริบทสังคมในแต่ละยุคสมัย (มนตรี ศรียงค์ , 2555ข)

เห็นได้ว่าการขยายประสบการณ์จากการอ่านมาเทียบเคียงกับโลกแห่งความจริงอันหลากหลายเป็นปัจจัยให้มนตรี ศรียงค์ เติบโตขึ้นในทางความคิด ส่วนสาเหตุที่เขาเลือกเขียนบทกวีนั้นเนื่องจากเป็นคนชอบฟังเพลงลูกทุ่งลูกกรุงเก่า ๆ มาตั้งแต่เด็ก มนตรีกล่าวว่า “ชอบในภาษาและภาพที่ครูเพลงสร้างไว้ ทำให้ชอบคำที่คล้องจองสัมผัสกันไปโดยปริยาย” อีกทั้งชอบอ่านบทกลอนตามนิตยสารต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกว่ามีความสวยงามสละสลวยเช่นเดียวกับเพลงลูกทุ่งลูกกรุง บทกลอนสมัยนั้นที่เขาได้อ่านก็เป็นประเภทกลอนรัก อยากรู้ดี มนตรีก็นั่งได้อ่านกวีนิพนธ์แนวเพื่อชีวิตอยู่บ้าง ดังเช่นยังจำได้ถึงบทจบของนักกลอนคนหนึ่งที่เป็นตำรวจพูดถึงชีวิตตำรวจที่ทำดีแต่ไม่ได้ดีว่า “เอาเถิดถ้าพรุ่งนี้ของชีวิต มีแค่สิทธิผิดหวังประดังเข้า เมื่อทำดีไม่ได้ก็ไม่เอา จะคบเท่าหนีแผ่นดินไปเป็นโจร” เขาเริ่มเขียนบทกวีอย่างจริงจังหลังจากกระทบใจจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ และเขียนเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ (มนตรี ศรียงค์ , 2555ก)

งานประพันธ์อย่างหลากหลายที่ได้อ่าน บทเพลงลูกทุ่งและลูกกรุงที่มีลักษณะเด่นทางกวีนิพนธ์ได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่มนตรี ศรียงค์ มนตรีเป็นนักเขียนใต้ที่เกิดและเติบโตในเมืองใหญ่ แต่ถวิลหาความเป็นชนบท มนตรีไม่ได้ต่างจากนักเขียนคนอื่น ๆ ที่เติบโตด้วยการอ่านถึงแม้กิจการขายถ้วยเตี๊ยมที่จำกัดพื้นที่อาจจะไม่เอื้อต่อการรับประสบการณ์ แต่เรื่องราวบนถนนลม้ายสงเคราะห์ ซึ่งเขาตั้งนิवासสถานมากกว่า 20 ปี ก็ไม่มีนักเขียนคนใดที่รู้จักดีเท่าเขา และนั่นคือวัตถุดิบสำคัญที่มนตรีสามารถแปรรูปเป็นงานศิลปะที่สื่อความหมายได้อย่างชวนคิด ซึ่งจะได้ศึกษาในบทต่อไป